

Hoe oud is de ‘Generaalsput’? *(aanvulling januari 2019)*

Ad J. de Jong en Ben W. van Laar

ACHTERGROND

Pal tegen de voorgevel van het huis op de oosthoek van de Muntstraat en de Herenstraat stond tot in de 19e eeuw een waterput. Dit huis werd begin 17e eeuw het Oude Weeshuys en later in de volksmond het Generaalshuis genoemd; dit laatste vanwege het feit dat hier in de 18e eeuw luitenant-generaal Johan Carel Smissaert de Jonge woonde (1). De put werd daarom ook wel de ‘Generaalsput’ genoemd.

In 1993 kwam deze put tijdens rioleringswerkzaamheden korte tijd gedeeltelijk bloot te liggen en kreeg amateurarcheoloog Joop Mom een uur de tijd om de put, die aan de noordzijdekant blootlag op te meten. Op basis van het formaat van de stenen opperde Mom dat de put waarschijnlijk dateerde van einde 16e of begin 17e eeuw (2)(3).

Joop Th.M. Mom in 1993 bezig met het opmeten van de deels blootgelegde ‘Generaalsput’ (foto Cord Otting)

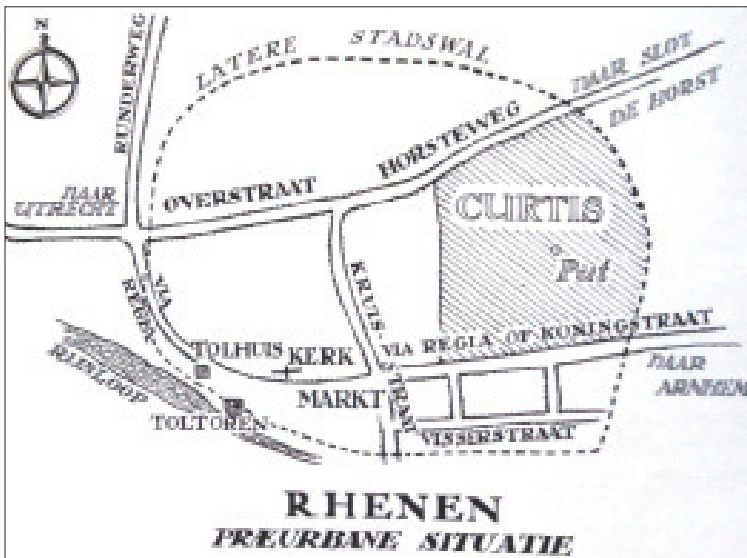
Pal tegen de voorgevel van het huis op de oosthoek van de Muntstraat en de Herenstraat stond tot in de 19e eeuw een waterput. Dit huis werd begin 17e eeuw het Oude Weeshuys en later in de volksmond het Generaalshuis genoemd; dit laatste vanwege het feit dat hier in de 18e eeuw luitenant-generaal Johan Carel Smissaert de Jonge woonde (1). De put werd daarom ook wel de ‘Generaalsput’ genoemd.

In 1993 kwam deze put tijdens rioleringswerkzaamheden korte tijd gedeeltelijk bloot te liggen en kreeg amateurarcheoloog Joop Mom een uur de tijd om de put, die aan de noordzijdekant blootlag op te meten. Op basis van het formaat van de stenen opperde Mom dat de put waarschijn-

lijk dateerde van einde 16e of begin 17e eeuw (2)(3).

Bij de recente herinrichting van de Rhenense binnenstad kwam op 26 oktober 2017 de put opnieuw tevoorschijn en werd nu ook de bovenkant van de put zichtbaar. Toine maas publiceerde hierover in het eerste vernieuwde februari-nummer van Oud Rhenen in 2018 (4). Volgens archeoloog Robert van Heeringen, verbonden aan adviesbureau Vestigia, was het metselwerk van de bovenste stenen van de put te dateren als zijnde van de 18e of 19e eeuw.

In 1829 is er nog gekeken naar de staat van onderhoud van de put en werd de put geïnspecteerd door de ‘metzelaarsbazen’ Hendrik Moesman en Willem van den Oosterkamp. Vooral

Kaartje uit het boek de Stad Rhenen van W. van Iterson met daarin aangegeven de ligging van de veronderstelde 'pre-urbane put'; voorts een voorbeeld van een pre-urbane put aangetroffen bij bouwwerkzaamheden te Wageningen

Ondanks het feit dat bekend was dat er langs deze weg een put stond voor het Generaalshuis en dat deze pas later in 1940 onder het wegdek van de verbrede Herenstraat kwam te liggen, veronderstelt Van Iterson dat dit van oorsprong een put was die midden in de curtis Rhenen stond en dateerde van vóór de stadswording; een 'pre-urbane' put dus. Dergelijke putten werden vaak gemaakt van overlans doorgezaagde en uitgeholde eiken boomstammen.

de diepere delen van de put bleken hard aan onderhoud toe. Of dit daadwerkelijk heeft plaatsgevonden is niet duidelijk want omstreeks 1840 was de put uit het straatbeeld verdwenen.

In Wageningen zijn dergelijke putten gevonden aan de Kolkakkerweg en bij de bouw van het nieuwe Gemeentehuis aan de Markt (7).

In een gedetailleerde beschrijving die Haakman (5) in 1847 maakte van Rhenen vertelt hij dat de Generaalspuit in onbruik was geraakt en later was afgedekt. Er werd een verhoogde stoep voor het huis boven aangebracht. Huis en stoep werden verwoest bij de beschietingen in de meidagen van 1940. De historische bebouwing werd vervangen door nieuwbouw, waarbij de gevellijn van de Herenstraat aan de noordzijde meters naar achteren werd geplaatst. Daarmee kwamen de restanten van deze waterput midden onder het wegdek te liggen van een verbrede Herenstraat. De verbreding was hard nodig omdat mede vanwege de ligging van de tramrails voertuigen elkaar nauwelijks konden passeren. Inmiddels is door mij nader onderzoek gedaan naar de leeftijd van de put. Getriggerd door het artikel van Toine Maas leek het mij goed de resultaten van dit onderzoek te publiceren, daarbij wordt tevens een stelling van Prof. Dr. W. van Iterson (6) over een mogelijke 'pre-urbane' put, een put van vóór de stadswording dus, weerlegd.

Van Iterson zegt over de ligging van de waterput in zijn boek De Stad Rhenen het volgende:

We komen nu terug op het gedeelte van de Herenstraat, dat liep vanaf de Molenstraat tot de Bergpoort. Toen dit werd aangelegd in verband met de omwalling van de stad en met de verlegging van de via regis door de stad, is men hier kennelijk op een obstakel gestuit. Nog omstreeks het midden van de vorige eeuw lag in dit gedeelte een openbare put, bekend onder de naam 'Generaalspuit'. Deze put lag voor het huis, dat had toebehoord aan een generaal Smissaert, wiens woning in de Herenstraat 'het Generaalshuis' werd genoemd. Kennelijk is dit een praeurbane put geweest, want het is weinig waarschijnlijk, dat men midden in een belangrijke verkeersweg een put zou hebben gegraven.

DE 'PRE-URBANE' PUT

Van Iterson meende sterke aanwijzingen te hebben dat Rhenen als stad begonnen zou zijn vanuit een omwalde 'curtis' aan de oostzijde van de stad, bij de latere Bergpoort, waar zuidelijk langs de 'via regia' (de Koningstraat) liep, de doorgaande weg. Toen deze nederzetting opgenomen werd in de latere omwalling van Rhenen, kwam er een nieuwe doorlopende weg, de Lange Herenstraat, te lopen van de Westpoort naar de Bergpoort.

Inmiddels weten we dat het hier geen 'pre-urbane' put betreft, maar dat deze in 1613 in opdracht van het Rhenense stadsbestuur is gebouwd, hetgeen klopt met de datering die Joop Mom ooit toekende op basis van het type bakstenen dat gebruikt was (zie boven). Ook werden door Mom geen sporen van een houten onderbouw op basis van een uitgeholde boomstam gevonden, hetgeen had kunnen duiden op een put die er al vóór midden 13e eeuw was.

BOUWJAAR WATERPUT BIJ HET OUDE WEESHUYS

Bovengenoemd Generaalshuis werd begin 17e eeuw ook wel het Oude Weeshuys genoemd. Het lijkt er dus op dat Rhenen ooit een echt weeshuis heeft gekend waar wezen verbleven.

De Generaalsput tijdens rioolwerkzaamheden in 1993 (foto J.Th.M. Mom)

Later werden wezen meestal bij particulieren of familie ondergebracht en werden deze hiervoor betaald door de Gast- en Weeshuismeesters. Onlangs werd in de Stadsrekeningen (8) en de Policieboeken (met ordonnanties van de magistraet) gevonden dat in 1613 opdracht werd gegeven tot de bouw van de 'Generaalsput'. Zo lezen we in de Stadsrekeningen van 1613/4 het volgende:

Betaelt door ordonnantie van de magistraet aen Hubert Lyster duerwaerder van de penningen die vuyt geseth zijn tot die nieuwe puth dsome van drie honderd ponden.

Er worden dus 300 ponden of guldens opzij gezet voor het laten bouwen van een nieuwe put.

Dat het hier gaat om het bouwen van de Generaalsput, de put bij het oude weeshuis, lezen we in de Policieboeken (9):

Op huijden den 6en april 1613 hebben Peter Singendonck ende Cornelis Gijsbrechtsz de Kemp, metzelaers, wonende tot Nimmegen, aengenomen metten eersten te maecken een puth recht voor de huijsinge vant oude weeshuijs ende dat op alsulcke conditien als daer van gemaect zijn waervoor zij zullen genieten de somme van 200 gulden ende twee tonnen biers waervan haer 25 gulden bij den aenvanck vant werck gegeven ende betaelt zal worden.

Over dit bouwen van deze put vinden we in de stadsrekeningen nog enkele bijzonderheden:

Betaelt aen Dirck Janssen en Adriaen Dircxen timmerluijden van dat zij die groote steen bij het Weeshuys vuyt ende wederom ingeseth hebben als die nieuwe puth gemaect worde ij L viij st.

Foto van het onderzoek van archeoloog Robert van Heeringen in 2017. (foto collectie Toine Maas).

Waarschijnlijk betrof het een gedenksteen ter gelegenheid van het leggen van de eerste steen, want ook lezen we in dezelfde stadsrekeningen het volgende:

Door ordonnantie van de magistraet geschoncken aen de puth meijsters voort leggen van den eerste steen v L x st.

Het is nu dus onomstotelijk vastgesteld dat de Generaalsput in 1613 is gebouwd en dat het hier geen 'pre-urbane' put betreft, zoals Van Iterson veronderstelde.

Geraadpleegde bronnen

1. W.H. Strous, Smislaert en het huis, de steeg en de put van de generaal, Oud Rhenen 1999, Nr. 1, p. 37 e.v.
2. H.P. Deys, A.J. de Jong en B.W. van Laar, Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners – Het Generaalshuis, Oud Rhenen 2013, Nr. 3, p. 19 e.v.
3. A.J. de Jong, Opgravingen in de binnenstad van Rhenen, Oud Rhenen 1993, Nr. 2, p. 67-71.
4. Toine Maas, Generaalsput weer even zichtbaar, Oud Rhenen 2018, Nr. 1, p. 42/43.
5. G.C. Haakman, Rhenen en Omstreken, Rhenen 1847, opnieuw uitgegeven 1975/8, p. 69/70.
6. W. van Iterson, De Stad Rhenen, Assen 1960, p. 108.
7. J. Huisman, Archeologisch Nieuws, Oud Wageningen 1983, Nr. 1, p. 4 e.v.
8. Rekeningen van de Stad Rhenen, Oud Archief Rhenen, Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede (RHCZOU), Toegang 152, Inv. No. 183.
9. Policieboeken van de Stad Rhenen, Oud Archief Rhenen, RHCZOU te Wijk bij Duurstede, Toegang 152, Inv. No. 7 en 8